

ЛЕКСИЧНА ПОЛІСЕМІЯ ЯК СПОСІБ СИСТЕМНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕТИКЕТНОЇ ЛЕКСИКИ

Фабіан М.П.

Ужгородський національний університет

Системний підхід до вивчення лексичного складу англійської мови виступає необхідною передумовою вирішення актуальної проблеми сучасної лінгвістики – пізнання мови як системи, що має певну структуру. Системний підхід у вивченні лексичної семантики базується на визнанні того, що кожне поняття перебуває в певному відношенні / зв'язку з усіма іншими. Лексичне значення як один з компонентів мовного знака набуває статусу категоріальної комунікативної одиниці за умови входження до системи мови і утворення багатоманітних зв'язків з іншими елементами системи. Представники системного підходу визнають застереження Ф.де Соссюра про те, що не можна розглядати слово як одиницю, в якій відповідне звучання поєднується з відповідним значенням, “тракувати слово в такий спосіб – означає ізолювати його від системи, частиною якої воно є” [Ф. де Соссюр 1933:157].

При системному підході в першу чергу звертається увага на зв'язок між формою і змістом мовного знака й ведеться дослідження способів вираження лексичного значення слова як складної та складової частини семантичної системи конкретної природної мови в цілому. В межах системного підходу лексичному значенню приписується здатність вказувати на предмет, явище та відношення між ними. В ньому вбачають співвідношення між вказівкою на об'єктивний світ та вказівкою на поняття, а саме поняття розглядається теж як складова частина лексичного значення. Коли в слові як мовному знакові розрізняють лінгвістичне і позамовне значення, під лінгвістичним часто мають на увазі вказівку на значення граматичних категорій. Контекстуальне вираження лексичного значення, що проявляється в тексті у вигляді лексичної сполучуваності слова, може надавати лексичному значенню функціонально-стильової забарвленості. Взаємовідношення компонентів лексичного значення слова на кожному ступені його розшарування залежить від закономірностей формування лексико-семантичної системи англійської мови в цілому, до складу якої входить ця лексична одиниця.

У розвитку конкретної мови соціальна природа лексичних одиниць на позначення етикету проявляється у багатьох різновидах. Це вимагає від дослідника розмежовувати зовнішні фактори прямого, безпосереднього впливу етикетної лексики на словниковий склад мови і, навпаки, від внутрішніх факторів, пов'язаних з механізмом формування лексичної системи в цілому. Співвідношення цих факторів кваліфікуємо як відношення необхідності та можливості.

Зовнішні фактори викликають необхідність змін, а внутрішні представляють ті можливості, якими володіє етикетна лексика в складі системи мови. Серед зовнішніх факторів суттєву роль відіграють стан і розвиток суспільства, зміст суспільної

свідомості, рівень суспільних потреб і т.п. Зміст суспільної свідомості визначається змінами соціальної дійсності: складом носіїв мови, рівнем їх культури, освіти, соціальною структурою суспільства в цілому. Під соціальними потребами розуміємо ті вимоги, які ставляться суспільством до мови, - стійкість, різноманітність, нормативність та уніфікація, виразність і стандартність, економія засобів вираження думки.

До внутрішніх факторів, які визначають розвиток етикетної лексики в складі мовної системи, відносимо органічний зв'язок мови і мислення, а також сам механізм мови, зокрема її морфологічну систему та систему словотвору.

Отже, зовнішні соціальні фактори сприяють збагаченню лексичного складу вираження семантики етикету, а внутрішні, системні, оформляють матеріальну реалізацію цього збагачення.

Кількісний ріст лексичних одиниць на позначення етикету в словнику англійської мови відбувається на фоні якісних зрушень у всій лексиці. Це проявляється у збільшенні здатності слів до точнішої передачі думок та почуттів людей, які живуть в даному суспільстві. Отже, дослідження етикетної лексики ставиться у пряму залежність від вивчення внутрішнього світу людини, який, на думку Б.М.Чарльстона, охоплює:

1) сферу уяви або поняття (мрії, пам'ять, припущення);

2) сферу оцінки;

3) сферу емоцій, до якої входять не лише стан мовців, їх ставлення один до одного та до об'єкту обговорення, їх почуття, але й бажання, з яким здійснюється спілкування, їх накази і воля, вигукування, запитання як мовні засоби вираження змісту комунікативного акту [Charleston 1960:8].

Говорячи про розвиток етикетної лексики – важливого показника розвиненості суспільства, у першу чергу маємо на увазі активний словник, який відповідає сучасному рівню суспільного життя. Всебічний аналіз лексичних одиниць цього активного словника дає змогу глибше пізнати особливості прояву етикету, розглядати його як важливу частину системи людської поведінки, що керується традицією та культурою сучасної англійської мови і має певну структуру. Ось чому при вивченні етикетної лексики вихідним є положення Л.Єльмслева про те, що “будь-який науковий опис припускає, що об'єкт опису мислиться або як структура (і аналізується у відповідності зі структурним методом, який дозволяє виявити відношення між складниками об'єкту), або як частина структури (і синтезується з іншими об'єктами, з якими він вступає у відношення, що дозволяють визначити і впізнати деякий більший об'єкт, частинами якого є усі ці об'єкти)” [Hjelmslev 1958:637], включаючи й етикетну лексику.

Остання в системі сучасної англійської мови характеризується двома взаємопов'язаними сторонами: системою слів як знаків, що передають значення, та системою семантичних відтінків, закріплених за словами.

Переважна більшість слів сучасної англійської етикетної лексики відзначається багатозначністю. При дослідженні етикетної лексики враховуємо, що в словниковому складі англійської мови відбувається постійний рух лексичних одиниць: периферійна лексика може поступово переміщуватися у центр лексичного фонду, а часто вживані слова поступово втрачають окремі свої значення або ж виходять з ужитку. Навпаки, деякі елементи пасивної лексики під впливом різноманітних факторів можуть переходити до складу активної лексики. Для того, щоб виразити значення слова, його потрібно “розчленувати способом, який відповідає семантичній структурі мови” [Chafe 1971:81]. У зв’язку з цим вважаємо, що семантична структура полісемантичного слова в мові визначається як деяка впорядкована множина взаємопов’язаних та протиставлених одне одному значень, що можуть бути виражені одне через одне. До семантичної характеристики багатозначного слова включаємо такі відношення та зв’язки між елементами в системі, які відзначаються різноманітністю та різнохарактерністю:

1) регулярністю відповідників між семантичними компонентами різних слів у мові (синонімія, антонімія та інші);

2) взаємозалежністю між компонентами значень різних слів у тексті, у мовленні (контекстуальні синоніми, тропи і т.п.);

3) характеризуються повторенням одного семантичного компонента різних значень того самого слова в мові та мовленні (полісемія, денотація, конотація);

4) організацією семного зв’язку в структурі одного окремо взятого значення [Сердобинцев 1981:5].

При такому підході семантична структура етикетного слова представляє собою комплекс взаємопов’язаних окремих значень у багатозначному слові і одне значення у моносемічному слові.

Семантичній структурі багатозначних слів у сучасній лінгвістиці приділяється значна увага: розробляються різноманітні методики її вивчення, що пов’язують семантичну структуру з морфологічною будовою слова, його синтаксичним вживанням, або виходять із семантичного аналізу всієї лексико-семантичної групи, до якої належить слово. Одні семасіологи дотримуються аналітичного методу, виводячи семантичні компоненти на основі порівняння лексичних одиниць, інші використовують метод, що полягає в апріорному встановленні семантичних категорій (параметрів) та їх підрозділів, сполучення яких і визначає семантичну структуру слова. В одних випадках зіставлення лексем обмежується рамками однієї мови, а в інших - порівнюються лексеми двох і більше мов.

Багатозначні слова в етикетній лексиці мають чітку ієрархічну систему, а ступінь незалежності слова в ієрархії і сфера загальноповживаності значень залежать від характеру зв’язків слова з означуваними предметами (поняттями), а також ролі і місця, які займають неоднорідні семантичні елементи мовної одиниці в системі лексики.

У сучасній лінгвістиці щодо структурної організації змісту багатозначного слова існують три основні точки зору:

1) у структурній організації семантики багатозначного слова існує ієрархія; окремі значення таких слів нерівноправні;

2) значення багатозначного слова рівноправні і не знають поділу на основні - неосновні, прямі - переносні і т.д;

3) в одних випадках значення багатозначного слова рівноправні, а в інших - нерівноправні [Левицкий 1971:153].

При дослідженні етикетної лексики вважаємо корисним визнання ієрархічного компонента в структурній організації багатозначного слова, який у сучасній науковій літературі часто кваліфікується як лексико-семантичний варіант (ЛСВ). Так, наприклад, за О.Г.Беляєвською семантична структура багатозначного слова - це впорядкована множина ЛСВ одного і того ж слова. При цьому вона підкреслює, що “поняття семантичної структури застосовується тільки до багатозначних слів, оскільки семантична структура за своєю сутністю є структурою ЛСВ, і якщо слово має лише один ЛСВ, то воно не може мати структури ЛСВ” [Беляевская 1987:72], а С.В.Семчинський вважає, що структуру полісемічного слова краще уявляти як “систему окремих значень, які не лише взаємопов’язані між собою, а й певним чином протиставлені одне одному” [Семчинський 1974:114].

Існують і два основні напрямки, які розрізняються за способом виділення елементарного конститутивного складника семантичної структури слова. До першого відноситься таке розуміння семантичної структури, де основною одиницею виступає ЛСВ, що співвідноситься з окремим значенням багатозначного слова. Другий напрямок переплітається з методикою компонентного аналізу лексичних значень, яка полягає в розчленуванні змістової сторони мовної одиниці на компоненти, з яких вона складається, і представленні значення у вигляді наборів елементарного змісту (сем). Утворюючи значення слова або окремого ЛСВ слова, семи набувають вигляду ієрархічно впорядкованої структури, а отже, можна говорити про семантичну структуру, одиницею побудови якої виступає сема.

У процесі дослідження етикетної лексики семантична структура розглядається як по відношенню до слова (сукупності ЛСВ), так і окремого ЛСВ і, відповідно, відносно однозначного слова. У результаті пропонується розмежування термінів “семантична структура слова”, під яким розуміємо впорядковану множину у вигляді ЛСВ та “семна структура слова”, що означає представлення змістової сторони на рівні мінімальних компонентів значення. При такому підході семантичною структурою характеризуються тільки багатозначні слова, а семною - крім багатозначних, також однозначні лексеми і окремі ЛСВ багатозначних слів.

Важливим аспектом опису семантичної структури слова етикетної лексики англійської мови є встановлення корелятивних відношень між його ЛСВ, в основі яких лежать два підходи: синхронний та діахронний. При першому підході між

значеннями ЛСВ установлюються змістово-логічні відношення без урахування застарілих, обмежено вживаних та неживаних ЛСВ, тоді як другий дозволяє уточнити напрямки семантичної похідності з урахуванням застарілих та неживаних ЛСВ.

У сучасній науці про мову не існує єдиної спільної думки про те, що складає семантичну основу слова. Можна виділити кілька різних напрямків, розмежувавши їх умовно за тим параметром, який забезпечує слову єдність: семантичний стрижень (В.В.Виноградов, А.А.Уфимцева), семантична нитка (О.І.Смирницький), загальне поняття (Е.Курилович), загальне значення лексики (Л.О.Новиков), певним чином упорядкована структура значень ЛСВ (В.В.Виноградов): співвідношення ЛСВ і виділення основного значення, встановлення відношень семантичної похідності та визначення її бази; попарний зв'язок словозначень усередині семантичної структури лексики; формально-функціональна спільність ЛСВ (Ю.А.Апресян). На нашу думку, перспективнішим є напрямок, що базується на виділенні семантичного центру або семантичного стрижня лексеми. Важливість цього підходу підтверджується вивченням процесу номінації в системі етикетної лексики, оскільки у формуванні значення закладена його здатність до варіювання при одночасній стійкості певних семантичних ознак.

Література

- Белявская Е.Г. Семантика слова.- М.: Высшая школа, 1987.- 128 с.
- Левицкий В.В. Экспериментальные данные к проблеме смысловой структуры слова// Семантическая структура слова. Психолингвистические исследования.- Москва: Наука.- 1971.- С. 151-168.
- Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов (на матеріалі слов'яно-східнороманських мовних контактів).- К.: Вища школа, 1974.- 256 с.
- Сердобинцев Н.Я. Семантическая структура слова и его коннотации // Теория слова и функционирования словарных единиц.- Саратов: СГПИ им. Ф.А.Федина.- 1981.- С. 4-25.
- Ф. де Соссюр. Курс общей лингвистики.- М.: Соцэкгиз, 1933.- 272 с.
- Chafe W.L. Meaning and the structure of language.- Chicago – London: Chicago Press, 1971.- 403 p.
- Charleston B.M. Studies on the emotional and affective means of expression in modern English.- L.: Francke Verlag Bern, 1960.- 357 p.
- Hjelmslev L. Dans quelle mesure les significations des mots peuvent-elles être considérées comme formant une structure // Proc. Internat. Congress of Ling. VIII.- Oslo.- 1958.- P. 636-654.